

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่จะคำนึงถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ และสภาพภูมิอากาศ เพราะจะมีความเกี่ยวเนื่องกันกับแหล่งน้ำ เนื่องจากสภาพเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดสภาพแหล่งน้ำได้ มนุษย์มีความผูกพันกับน้ำมานานแล้วและลักษณะการตั้งถิ่นฐานก็จะอยู่ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำอย่างเหนียวแน่น อย่างไรก็ตามการที่เขตพื้นที่หนึ่ง ๆ จะสามารถรับจำนวนประชากรเพื่อการตั้งถิ่นฐานท่ามาหากินได้มากน้อยเพียงใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ ประการแรกคือ ธรรมชาติหรือองค์ประกอบทางธรรมชาติของพื้นที่ ประการที่สองคือ สภาพที่ตั้งของพื้นที่ ความสะดวกของโครงข่ายองค์ประกอบซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถทางเทคนิคในการก่อสร้าง และความสามารถในขีดขั้นที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติพื้นฐานได้มากน้อยเพียงใด ประการที่สาม เกี่ยวข้องกับระดับการครองชีพ และความรู้สึกลึกซึ้งต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ค่านิยม ความเคยชิน วัฒนธรรม เป็นต้น และประการสุดท้ายคือ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเขตพื้นที่

รูปแบบทั่วไปของการกระจายการตั้งถิ่นฐาน

ตามแนวความคิดของ OLAF BOUSTEDT (OLAF BOUSTEDT อ้างถึงในเกียรติ จีระกุล 2524:99) กล่าวว่ามียุทธศาสตร์ทั่วไปของการกระจายตัวการตั้งถิ่นฐาน 4 รูปแบบ คือ

1. รูปแบบกระจัดกระจาย (DISPERSION WITHOUT FORM) เป็นการกระจายตัวของชุมชนอย่างปราศจากรูปแบบและการวางแผน ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงเร็วไม่สามารถติดตามควบคุมการตั้งถิ่นฐานของประชากรได้ทัน เป็นพื้นที่ที่ล้าหลัง มีปัญหาในด้านการบริการสาธารณะ การใช้ที่ดินปะปนกันและไม่มีระเบียบ ซึ่งมีผลต่อการกระจายของการจราจรขนส่งที่ขาดประสิทธิภาพ

2. รูปแบบกระจุกตัวทั่วไป (CONCENTRATION IN GENERAL) เป็นการกระจายของชุมชนศูนย์กลาง ซึ่งชุมชนที่เกิดกระจุกตัวขึ้นเหล่านี้เกิดจากความสำคัญในด้าน การค้า การบริการ การขนส่ง การปกครอง ที่มีต่อการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่โดยรอบ (INLAND) และพื้นที่ที่อยู่ในเขตอิทธิพล (HINTERLAND) ระบบการจราจรเป็นแบบการกระจายศูนย์กลางเข้าสู่ศูนย์กลาง

3. รูปแบบการรวมตัวเข้าสู่ศูนย์กลาง (CENTRALIZATION) เป็นการกระจุกตัวของชุมชนที่เป็นศูนย์กลางขนาดใหญ่เพียงแห่งเดียวในพื้นที่ เนื่องจากอิทธิพลของรูปแบบการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และประชากร ที่เน้นหลักการรวมอำนาจ มีผลก่อให้เกิดแรงดึงดูดและสัมพันธ์กับขนาดและการเจริญเติบโต จนเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตและการเกิดของชุมชนใหม่ใกล้เคียง และในที่สุดก็ถูกการขยายตัวของเมืองศูนย์กลางเดี่ยวครอบคลุม การรวมเข้าสู่ศูนย์กลางที่มีความรุนแรงสูง (HIGH CENTRALIZATION) จะก่อให้เกิดมหานครขนาดใหญ่ที่เรียกว่า "เอกนคร" หรือ "เมืองโตเดี่ยว" (PRIMATE CITY) ในที่สุด ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศและยากต่อการแก้ไข

4. รูปแบบการกระจายการกระจุกตัว (DECENTRALIZATION OF CONCENTRATION) แบ่งเขตพื้นที่รับผิดชอบแยกจากกันค่อนข้างชัดเจน แสดงให้เห็นความสำคัญของความเป็นศูนย์กลางของชุมชนนั้น ที่มีต่อพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของประชากรในละแวกนั้นและพื้นที่ที่เกี่ยวข้องที่พึ่งพาสินค้า บริการ การบริหาร การปกครอง การศึกษา วัฒนธรรมและการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น โดยมีการคมนาคมขนส่งและในระยะทางที่สะดวกต่อการติดต่อ

2.2 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของไทย

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของไทย เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรกรรมตั้งถิ่นฐานแห่งน้ำจึงเป็นเสมือนหัวใจของการตั้งถิ่นฐาน โดยจะอยู่ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำอย่างหนาแน่น มีลักษณะต่อเนื่องกันมาตลอด จากลุ่มแม่น้ำสู่ลุ่มแม่น้ำ จากเหนือจรดใต้ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเคลื่อนไหวย้ายถิ่นเข้าสู่บริเวณลุ่มน้ำต่าง ๆ เช่น ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำป่าสัก เป็นต้น ในส่วนที่มีการตั้งถิ่นฐานเบาบางก็อาจเนื่องมาจากพื้นที่ที่เป็นภูเขา บริเวณแห้งแล้ง เช่น ท่งกุลาร่องไหหรือบริเวณที่ไม่มีความปลอดภัยจากมนุษย์เนื่องจากภัยสงครามและธรรมชาติ เช่น แถบลุ่มแม่น้ำโขง

การตั้งถิ่นฐานของประชากรส่วนใหญ่ในประเทศไทยยังเป็นลักษณะ "ชุมชนแบบชนบท" คือ ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศประมาณร้อยละ 80 ยังอาศัยอยู่ในชนบท การอพยพเคลื่อนย้ายประชากรที่ผ่านมายังเป็นการโยกย้ายจากชนบทหนึ่งไปสู่ชนบทหนึ่ง เพื่อแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกหรือที่ทำกินใหม่ การอพยพของคนชนบทเข้าเมืองมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่ชาวชนบทจะอาศัยแหล่งน้ำเป็นแหล่งทำมาหากิน เพราะอาชีพเกษตรกรรมนั้นน้ำมีความจำเป็นอย่างสูงสำหรับการเพาะปลูก แหล่งน้ำตามธรรมชาติจึงมีบทบาทที่สำคัญที่สุดที่จะก่อให้เกิดชุมชนและยังสร้างอาชีพแก่ประชากรที่มาอาศัยอยู่ด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์และความเหมาะสมทางกายภาพ ณ ที่นั้น

การตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย (นำวัลย์ กิจรักษ์กุล, 2528:52-59) ประชากรส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในชนบท จากสถิติกรมการปกครอง พ.ศ. 2525 ประเทศไทยมีประชากรทั้งหมด 48,846,927 คน ในจำนวนนี้อาศัยอยู่ในชนบท 34,447,105 คน คิดเป็นร้อยละ 70.5 ของประชากรทั้งประเทศ ส่วนประชากรที่อยู่ในเมืองคิดเป็นร้อยละ 29.5 ของประชากรทั้งประเทศ และอาจกล่าวได้ว่าการตั้งถิ่นฐานในชนบทนั้นจะอยู่ในลักษณะรวมกลุ่มกันแต่เป็นกลุ่มขนาดใหญ่ มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ และแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะการตั้งถิ่นฐานของภาคกลางเท่านั้น

การตั้งถิ่นฐานในภาคกลาง

ภาคกลางมีลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์แบ่งเป็น 3 บริเวณคือ ภาคกลางตอนล่าง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเกิดจากตะกอนทับถมจากแม่น้ำ ได้แก่ ลักษณะดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา BARTON (THOMAS FRANK BARTON 1957 อ้างถึงใน นำวัลย์ กิจรักษ์กุล 2528:53) เรียกบริเวณนี้ว่า "HEART OF THAILAND" หรือ "GREAT POPULATION TRIANGLE" ถือว่าเป็นหัวใจของประเทศไทยภาคกลางตอนบน มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลูกฟูก กับอีกบริเวณหนึ่งคือบริเวณขอบที่ราบภาคกลางมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแคบ ๆ บริเวณเชิงเขา การตั้งถิ่นฐานในภาคกลางนี้เป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นที่สุดของประเทศ โดยเฉพาะบริเวณภาคกลางตอนล่าง

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มมักจะปรากฏในบริเวณที่ราบใกล้แม่น้ำ บริเวณแยกของเส้นทางคมนาคม เช่น บริเวณถนนตัดกัน บริเวณแม่น้ำ หรือลำคลองบรรจบกัน ตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม คือ พากชาวนา รูปแบบที่สอง การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย จะพบบริเวณที่มีการเกษตรกรรมแบบเพิ่มผลผลิต (INTENSIVE CULTIVATION) หรือการทำเกษตรแบบเข้มข้น เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพ การทำสวน ทำไร่ โดยมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ของตนเอง ส่วนรูปแบบที่สาม การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมทางบก ซึ่งเป็นการดึงดูดการตั้งถิ่นฐานของประชากรตั้งแตอดีต โดยเฉพาะแม่น้ำลำคลอง มีการสร้างบ้านเรือนบนคันดินสองฝั่งแม่น้ำ มาในระยะหลังเมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบก การตั้งถิ่นฐานจะอยู่ตามแนวถนนมากขึ้น ทั้งนี้เพราะเป็นเส้นทางที่สะดวกรวดเร็ว โดยจะมีการสร้างบ้านเรียงรายริมฝั่งตามแนวยาวของถนน และถ้าเป็นบริเวณแยกของถนนหรือเป็นชุมทาง การตั้งถิ่นฐานจะหนาแน่นมากขึ้น

รูปแบบของบ้านและวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบ้านในภาคกลาง แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ บ้านทรงไทย (นอ.สมภพ ภิรมย์ 2512:33) เป็นบ้านชั้นเดียวใต้ถุนสูงแบบบ้านเป็นรูปสี่เหลี่ยม

ผืนผ้า ผาบ้านทำด้วยไม้ หลังคาทรงสูงรูปสามเหลี่ยมมุงด้วยจาก แปก ใบตาล หรือ กระเบื้องดินเผา ไม้มีเพดานหรือฝากันความร้อนจากหลังคา บันไดโปร่งไม่มีราวบันได และชักเก็บได้ เวลากลางวันเป็นการป้องกันขโมยและสัตว์เลื้อยคลาน ขนาดของบ้านจะมีประมาณ 3-5 ห้อง และมีนอกชานซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีได้มุงหลังคาใช้ประโยชน์หลายอย่าง ริมชานมีลูกกรงกันโดยรอบ คราวจะอยู่ด้านหลังของตัวบ้าน แบบที่สองบ้านใต้ถุนสูงขนาดใหญ่ มักเป็นบ้านของผู้มีฐานะดี หลังคาแบบจั่วมุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสี ผาบ้านเป็นไม้กระดาน พื้นบ้านเป็นไม้บันไดโปร่ง ไม่มีราว หน้าต่างเดี่ยว ภายในบ้านประกอบด้วยห้องนอน 1 ห้อง ซึ่งปิดประตูอยู่ตลอดเวลา กับห้องโถงประดับด้วยเครื่องตกแต่งบ้านและใช้เป็นที่พักแขกและที่นอน คราวอยู่หลังบ้าน บ้านแบบที่สามเป็นบ้านใต้ถุนสูงขนาดเล็กของผู้มีฐานะปานกลาง หลังคาแบบจั่วมุงด้วยสังกะสี ผาบ้านเป็นไม้กระดาน หน้าต่างเดี่ยว บันไดโปร่งไม่มีราว มีบันไดเพียงบันไดเดียวอยู่ด้านหน้า มีครัวขนาดเล็กอยู่ด้านหลัง และบ้านชั้นเดียว เป็นบ้านของผู้มีฐานะยากจนใช้วัสดุที่มีราคาถูก หลังคาบ้านเป็นแบบจั่วมุงด้วยจาก ไม้มีหน้าต่าง บริเวณที่นอนกันเป็นห้องอยู่มุมหนึ่งของบ้าน คราวอยู่ด้านหลัง ตรงกลางเป็นที่โล่งใช้สำหรับรับแขกและพักผ่อน

2.3 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน

นักภูมิศาสตร์หลายท่าน ได้อธิบายถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานไว้ดังนี้คือ
 เทรวาร์ธา (GLENN T. TREWARTHA 1969:77-78) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานไว้ 3 ประการที่สำคัญคือ

1. ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพทางธรรมชาติ (NATURAL FACTORS) ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ อากาศ ดิน แร่ธาตุ แหล่งน้ำ เป็นต้น
2. ปัจจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรม (CULTURAL FACTORS) ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทศนคติ เป็นต้น
3. ปัจจัยเกี่ยวกับประชากร (DEMOGRAPHIC FACTORS) ได้แก่ ความแตกต่างของประชากรเกี่ยวกับ การเกิด การตาย การย้ายถิ่น เป็นต้น

คลาร์ค (JOHN I. CLARKE 1972:13) กล่าวถึง สิ่งที่มีอิทธิพลเกี่ยวกับการกระจายของประชากรและการตั้งถิ่นฐาน คือ อิทธิพลจากธรรมชาติ กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ประวัติความเป็นมาของประชากร และอิทธิพลทางสังคม เป็นต้น

โรบินสัน (H. ROBINSON 1972:439) ได้อธิบายการเลือกบริเวณการตั้งถิ่นฐานของประชากรในแต่ละบริเวณว่าขึ้นอยู่กับความต้องการของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน ซึ่งพอสรุปปัจจัยสำคัญได้ดังนี้คือ

1. แหล่งน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค (WATER SUPPLIES)
2. ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร (FARMING LAND)
3. ความปลอดภัยจากการรุกราน (DEFENCE POSSIBILITIES)
4. พื้นที่แห้งปราศจากน้ำท่วม (DRY LAND)
5. แหล่งกำบังภัยธรรมชาติ (SHELTER)

จากอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานตามที่ได้มีผู้อธิบายหลายท่านด้วยกันนี้ มีเหตุผลที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็จะกล่าวได้ว่าอิทธิพลที่สำคัญ คือ อิทธิพลทางสภาพธรรมชาติหรือสภาพทางกายภาพ ทั้งนี้เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจเดิมส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมเป็นสำคัญ ต้องพึ่งพาอาศัยสภาพทางธรรมชาติและมีอิทธิพลอื่น ๆ คือ อิทธิพลด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อิทธิพลด้านสังคมและวัฒนธรรม สนับสนุนร่วมกัน โดยอิทธิพลทางสภาพทางธรรมชาติ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยในการกำหนดการตัดสินใจเลือกทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัย แต่อิทธิพลทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของประชากรในอดีต และส่งผลให้มีการตั้งถิ่นฐานที่ถาวรจนกระทั่งปัจจุบัน

โดยทั่วไปการตั้งถิ่นฐานแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ การตั้งถิ่นฐานในชนบท กับการตั้งถิ่นฐานในเมือง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานทั้ง 2 แบบนี้จะมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะเกี่ยวกับจำนวนประชากร โครงสร้างของการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบ บทบาทหน้าที่ การขยายตัว ตลอดจนปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ

1. การตั้งถิ่นฐานในชนบท (RURAL SETTLEMENT)

คำว่า "ชนบท" พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง บ้านนอกซึ่งเป็นเขตแดนที่พ้นจากตัวเมืองออกไป ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานในชนบท คือ การตั้งถิ่นฐานของประชากรที่อยู่นอกเมือง โดยอยู่ตามสวน ป่า ไร่ นา เป็นต้น

2. การตั้งถิ่นฐานในเมือง

ลักษณะทั่วไปของสังคมชนบทไทย

ครอบครัวมีลักษณะเป็นสถาบันเบ็ดเสร็จ (ALL-INCLUSIVE INSTITUTION) คือมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ สมาชิกของครอบครัวร่วมทำงานและมีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันอย่าง

ใกล้ชิดในระบบงานเกษตรกรรม ครอบครัวยุคใหม่ไทยเป็นหน่วยผลิตและหน่วยบริโภค (CONSUMPTION AND PRODUCTION UNIT) คือ ผลิตเครื่องบริโภคเองและนำส่วนที่เหลือไปขาย เพื่อนำเงินรายได้ไปซื้อหาสินค้าอุปโภคบริโภค จัดได้ว่าครอบครัวเป็นหน่วยสำคัญทางเศรษฐกิจ การปกครองภายในครอบครัวผู้ชายเป็นใหญ่หรือเป็นแบบปิตาธิปไตย (PATRIARCHAL FAMILY) ภายในครอบครัวมีการอบรมให้สมาชิกครอบครัวได้เรียนรู้ วิธีการทำมาหากินตามแบบฉบับของบรรพบุรุษ เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์หรือศึกษาแบบอรูปนัย (INFORMAL EDUCATION) มีการสันทนาการโดยการสนุกสนานรื่นเริงพักผ่อนหย่อนใจระหว่างสมาชิกของครอบครัวและเพื่อนบ้านใกล้เคียง โดยมีการละเล่นต่าง ๆ ตามประเพณีนิยมของแต่ละท้องถิ่น เช่น ตะกร้อ สะบ้า เล่นเอาเถิด ซี่มาส่งเมือง และรำวง เป็นต้น

ประเทศไทยมีพื้นฐานการดำเนินชีวิต และโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ผูกพันกับการเกษตรกรรมมาช้านาน จวบจนถึงทุกวันนี้ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศก็ยังมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการกสิกรรมซึ่งมีการใช้พื้นที่เพิ่มขึ้นทุกปี ชุมชนชนบทไทยจึงเป็นชุมชนส่วนใหญ่ของประเทศ ด้วยเหตุนี้ลักษณะสังคมชนบทไทยก็เปรียบเสมือนลักษณะสังคมไทย เรียกได้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมนั่นเอง เพราะวิถีชีวิต (WAY OF LIFE) ของคนไทยส่วนใหญ่ผูกพันอยู่กับสังคมเกษตรกรรมเป็นประจำทุกวัน ทั้งด้านการทำงาน การพักผ่อน ขนบธรรมเนียม ประเพณี เศรษฐกิจ และสังคม ในขณะที่เดียวกันด้วยสัญชาตญาณชาวนา เช่นเดียวกับชาวเอเชียอาคเนย์ทั่วไป สังคมเกษตรกรรมของชุมชนชนบทไทยจึงมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลองอย่างมาก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ชีวิตไทยในคลองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง (ส. พลายน้อย 2527: 14-22) ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนชาวสวน อาศัยคลองเป็นปัจจัยผลิตพืชผลและเป็นแหล่งขายผลผลิตที่เรียกว่า "ตลาดน้ำ" โดยผู้คนนิยมตั้งบ้านเรือนริมน้ำ ทำสวน ต่อเรือ แล้วนำผลผลิตจากสวนพายเรือไปขายเป็นประจำทุกวัน ชนิดสินค้าขึ้นอยู่กับฤดูกาลและช่วงเทศกาลต่าง ๆ มีทั้งแม่ค้าไทยชายผักผลไม้ ชายขนมหวานแบบไทย ๆ ส่วนพ่อค้าจีนชายหมู ก้วยเตี่ยว กาแฟ ตลอดจนเครื่องใช้ต่าง ๆ และพวกแขกชายสะเต๊ะ ตังเม เป็นต้น

3. ลักษณะการศึกษา ในเขตชนบทส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น ส่วนในเมืองประชากรส่วนใหญ่ก็มีฐานะเศรษฐกิจดี และได้รับการศึกษาสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ

4. สภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การประกอบอาชีพ อาชีพในชนบทคือเกษตรกรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมขั้นต้น (PRIMARY) ส่วนในเมืองอาชีพส่วนใหญ่สลับซับซ้อน เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจขั้นที่สอง (SECONDARY) คือหัตถกรรมและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่มุ่งแปรสภาพวัตถุดิบ

เป็นวัตถุประสงค์สำเร็จรูป รวมทั้งมีกิจกรรมขั้นที่สาม (TERTIARY) คือการบริการต่าง ๆ และคนเมืองจะมีรายได้สูงกว่าคนในชนบท

5. ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ลักษณะทางสังคม ในชนบทเป็นสังคมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประชากรมีความคล้ายคลึงกัน (HOMOGENEOUS) ส่วนในเขตเมือง ประชากรมีลักษณะแตกต่างกัน (HETEROGENEOUS) การบริการสังคม ในชนบทเป็นการบริการทางด้านปัจจัยสี่เป็นหลัก ส่วนในเมืองมีบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกมากมายหลายชนิดหลายราคาและหลายคุณภาพ ลักษณะครอบครัวชนบทเป็นแบบครอบครัวขยาย (EXTENDED FAMILY) ในเมืองเป็นครอบครัวเล็กหรือครอบครัวเดี่ยว (NUCLEAR FAMILY) การติดต่อสื่อสารในชนบทเป็นแบบปากต่อปาก (FACE TO FACE) ส่วนในเมืองมีหลายวิธีการ

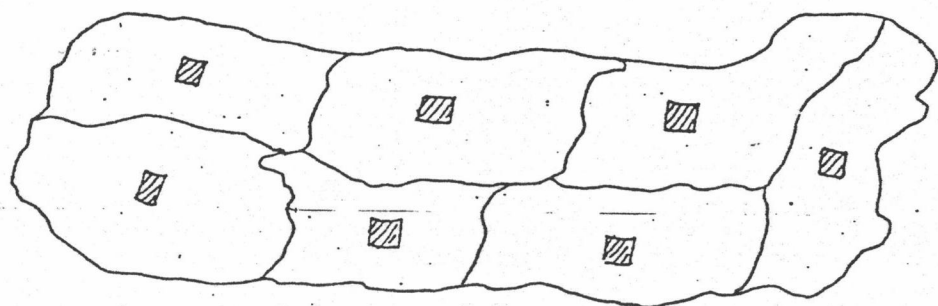
2.4 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชนบท

การตั้งถิ่นฐานในระยะเริ่มแรกจะขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติ และไม่ได้มีการวางแผนสำหรับการขยายตัวในอนาคตมาก่อน ดังนั้นบริเวณที่เป็นชนบทและเป็นเมืองในปัจจุบัน เมื่อมีการขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการวางแผนในพื้นที่บริเวณนั้น ๆ ทำได้ยาก หรือไม่สามารทำได้ ผลที่ตามมาคือปัญหาต่าง ๆ เช่น ความไม่เป็นระเบียบของที่อยู่อาศัย ความแออัด การจราจรคับคั่ง ตลอดจนปัญหามลพิษต่าง ๆ ปัจจุบันจึงได้มีการวางแผนการใช้ที่ดินทั้งในชนบทและในเมือง โดยในชนบทจะเน้นการวางแผนการใช้ที่ดินทางการเกษตร เพื่อให้การใช้ที่ดินได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจเต็มที่ ดังนั้นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชนบทจึงสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

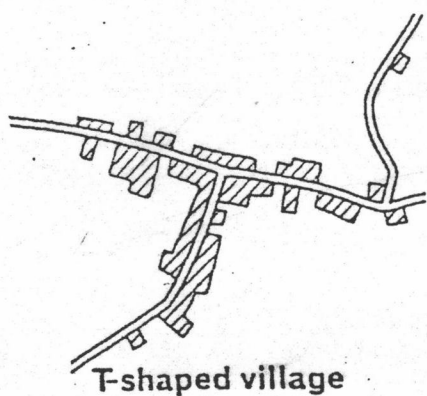
1. การตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีมีการวางแผนอย่างเป็นระบบ เป็นการตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ชนบทส่วนใหญ่ของโลก ประกอบด้วยรูปแบบที่แตกต่างกันคือ

1) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก (CLUSTERED SETTLEMENT) การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติหรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ แหล่งแร่ธาตุหุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณคွ้งน้ำและบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน โดยเริ่มอยู่เป็นกลุ่มห่างกัน ในระยะหลังจำนวนคนเพิ่มมากขึ้นกลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้าน ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้านด้วย เพราะหมู่บ้านที่ตั้งมานานแล้วขนาดของหมู่บ้านมักมีขนาดใหญ่ เนื่องจากการเพิ่มของประชากรมีหลายช่วงอายุคนในหมู่บ้านนั่นเอง การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานของชนบทที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่

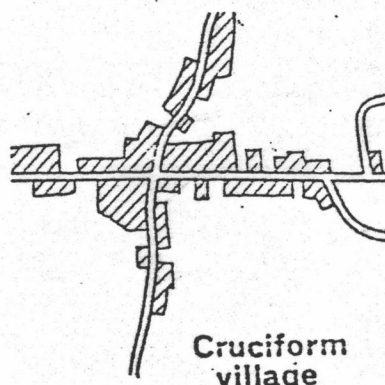
รูปที่ 2.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชนบท

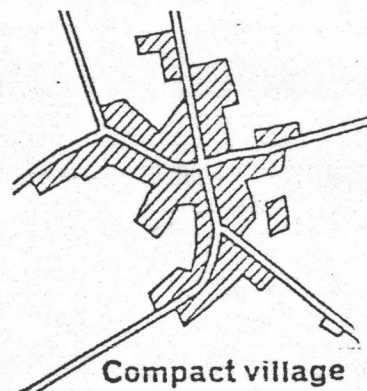
แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย

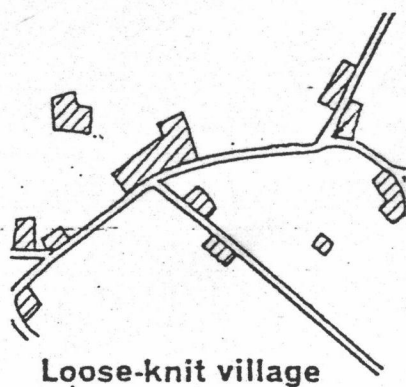
T-shaped village

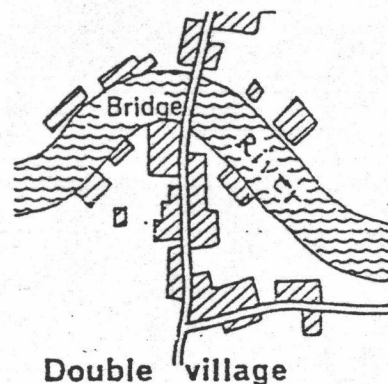
Cruciform village

Compact village

Loose-knit village

Double village

แสดงการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนหลายสาย

หมู่ วัว จะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้บ้าน บางครั้งเรียกรวม ๆ ว่าหมู่บ้านการเกษตร (FARM VILLAGE) การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้มีกบบริเวณทั่วไปในเขตที่ราบภาคกลาง ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ของประเทศไทย โดยเฉพาะหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา

2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (DISPERSED OF SCATTERED SETTLEMENT) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือน ทุ่งฉาง คอกสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่าง ๆ ของเกษตรกรตั้งอยู่ในพื้นที่การเกษตรของตนเอง หรืออาจเรียกว่าการกระจายในลักษณะโดดเดี่ยว (ISOLATED SETTLEMENT) ความห่างของบ้านเรือนขึ้นอยู่กับขนาดของที่ดินแต่ละครอบครัว การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด ตลาด โรงเรียน สถานีอนามัย ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายนี้จะพบในชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ตอนเหนือของประเทศสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร เนเธอร์แลนด์ เป็นต้น สำหรับประเทศไทยการตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ เช่น ไร่มันสำปะหลัง ไร่อ้อย ไร่สับปะรด รวมทั้งพวกที่ทำสวนผลไม้โดยจะกระจายอยู่ไม่ไกลนักในพื้นที่สวนของแต่ละครอบครัว แนวเขตของสวนจะมีคูกองกัน

การตั้งถิ่นฐานแบบนี้มักจะส่งผลทางด้านเศรษฐกิจสูง เพราะเกษตรกรมีที่อยู่อาศัยในพื้นที่การเกษตรของตน จึงไม่เสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาในการดูแลผลผลิตได้เต็มที่ มีเวลาคิดปรับปรุง แก้ปัญหา หรือขยายกิจการให้ก้าวหน้า จะเห็นว่าเกษตรกรเหล่านี้มักจะใช้เทคโนโลยีใหม่ช่วย และทำการเกษตรตลอดปี เพื่อให้เกิดผลผลิตสูงสุดต่อเนื่องที่ ที่เรียกกันว่า การเกษตรแบบเข้มข้น (INTENSIVE FARMING) บางบริเวณอาจจะใช้วิธีการทำฟาร์มสวนผสม (MIXE FARMING) คือ ใช้พื้นที่ทั้งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

3) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (RANDOM SETTLEMENT) เป็นการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่การเกษตรที่มีลักษณะเป็นกลุ่มและกระจายแบบโดดเดี่ยวสลับกัน โดยการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นก็มีการขยายพื้นที่การเกษตร และขยายการตั้งถิ่นฐาน ในขณะที่เดียวกันมีบางบ้านต้องการความเป็นอิสระกับต้องการที่จะไปสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่ของตนเองเพื่อจะได้ดูแลไร่ไถนาได้เต็มที่ จึงปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานกระจายออกไปจากหมู่บ้าน หรืออาจเป็นเพราะเหตุผลอื่น ๆ ซึ่งลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะพบในชุมชนเกษตรของไทยเช่นกัน เช่น ชุมชนการเกษตรอำเภอเชียรใหญ่จังหวัดนครศรีธรรมราช (ประ โยชน เรืองโรจน์ 2516) มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นแบบกลุ่ม และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรนี้

จำนวนครัวเรือนตามความยาวของลำน้ำจะเพิ่มมากขึ้น โดยอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ส่วนบริเวณกลางทุ่งนาจะมีลักษณะคงเดิมหรือลดลง ทั้งนี้เนื่องจากแม่น้ำลำคลองได้เพิ่มความสำคัญในเรื่องการคมนาคม นอกจากนี้แม่น้ำยังเป็นแหล่งที่เหมาะสมในด้านเกษตรกรรม การอุปโภคและการบริโภค

4) การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (LINEAR SETTLEMENT) การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ไม่ค่อยพบในบริเวณที่สูง ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้าหรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปอาจจะมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน สำหรับพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย เส้นทางคมนาคมที่ส่งเสริมให้มีการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง ถนน ตามแนวยาวของหุบเขาแคบ ๆ และบริเวณแนวของน้ำพุ เป็นต้น

4.1) แม่น้ำ การตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติ (NATURAL LEVEL) เมืองต่าง ๆ หรือบริเวณที่ราบขึ้นบันได ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรก ๆ ของโลก เมืองหลวงหรือเมืองต่าง ๆ มักจะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน ดังที่ แฟร์ไชด์ กล่าวไว้ว่า (JOHNSON E. FAIRCHILD 1964)

แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ส่งเสริมให้มีอาหาร การคมนาคม สันทนาการ เมืองต่าง ๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ โดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก แหล่งอารยธรรมต่าง ๆ ของโลกก็ได้พัฒนาจากบริเวณลุ่มน้ำ เช่น แม่น้ำไทกริส ยูเฟรติส แม่น้ำสินธุ แม่น้ำอวโห นอกจากนี้แม่น้ำยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่าง ๆ สู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย

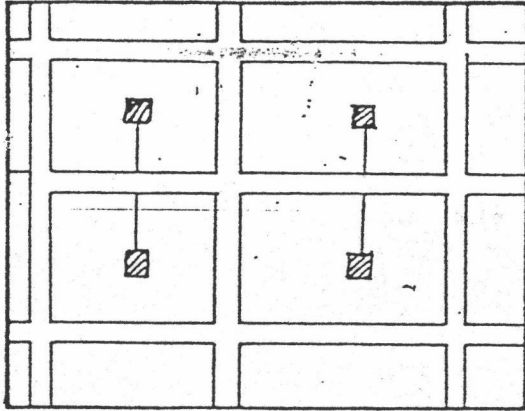
ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ จะมีความแตกต่างกันโดยบริเวณที่ราบลุ่มน้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำจะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าบริเวณลุ่มน้ำตอนบน เทมเพลอร์ (OTIS WORTH JR. TEMPLER) ได้ศึกษาลุ่มน้ำเนอซัล (NUECES) รัฐเท็กซัส สหรัฐอเมริกา (TEMPLER, OTIS WORTH JR. 1969:754-B) พบว่าความหนาแน่นการตั้งถิ่นฐานของประชากรจะหนาแน่นบริเวณที่ราบลุ่มน้ำตอนล่าง (LOWER BASIN) และความหนาแน่นจะค่อย ๆ ลดลงเมื่อขึ้นไปทางลุ่มน้ำตอนบน (UPPERBASIN) ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับสภาพน้ำในลำน้ำ เนื่องจากตอนต้นของลุ่มน้ำจะมีน้ำเฉพาะบางฤดู (INTERMITTENT STREAM) ส่วนบริเวณใกล้ปากแม่น้ำจะมีน้ำตลอดปี ซึ่งตรงกับการศึกษาความสัมพันธ์ของลำน้ำกับการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดนครนายก

(วิชัย เทียนน้อย 2518:51-53) ที่ว่าการตั้งถิ่นฐานของประชากรในชนบทมีความสัมพันธ์กับลำน้ำทุกระดับ การตั้งถิ่นฐานจะรวมกันเป็นหมู่บ้าน และหมู่บ้านจะกระจายอยู่ตามลำน้ำทุกลำดับ โดยทุกหมู่บ้านจะอยู่ไม่ไกลนัก ลำน้ำที่มีน้ำตลอดปี (PERMANENT STREAM) จะมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากกว่าลำน้ำที่มีน้ำบางฤดู นอกจากนี้การตั้งถิ่นฐานของประชากรจะหนาแน่นมากยิ่งขึ้นเมื่อลำดับของลำน้ำเพิ่มขึ้น และความหนาแน่นลดลงเมื่อความลาดเอียงของพื้นที่เพิ่มขึ้น

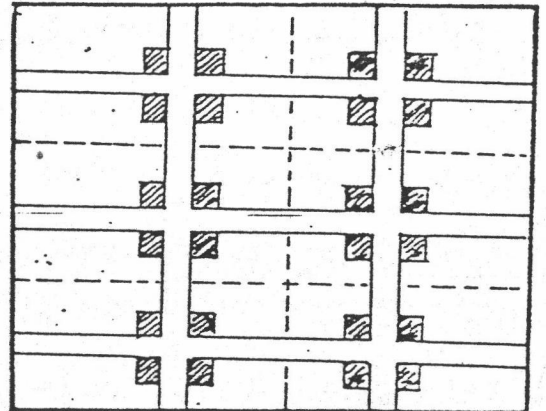
4.2) ลำคลอง (CANAL) เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์โดยขุดเพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแนวตรงและอยู่ในบริเวณที่ราบ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือน หรือเป็นที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ เช่น การตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวบริเวณลำคลองในประเทศเนเธอร์แลนด์ซึ่งเป็นประเทศที่มีเนื้อที่น้อย ดังนั้นจึงขยายพื้นที่โดยใช้วิธีการปรับบริเวณชายฝั่งทะเลให้เป็นดินแดนที่สมบูรณ์ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยใช้วิธีการสร้างเขื่อนในทะเลแล้วสูบน้ำทะเลออก ประกอบกับเทคโนโลยีอื่นช่วย ภายหลังจากที่กั้นเขื่อนแล้วได้มีการขุดคลองสร้างถนน เพื่อให้ดินแดนเหล่านี้เป็นบริเวณที่ใช้ประโยชน์ด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ โดยเฉพาะการปลูกพืช ส่วนบริเวณคลองและถนนใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เป็นแนวยาวติดต่อกันตลอดสองฝั่งคลองและถนน

4.3) ถนน เส้นทางคมนาคมทางบกไม่ว่าจะเป็นรถยนต์หรือรถไฟเป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นระยะหลังที่ตั้งจุดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ จากการที่ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือเป็นเมืองเกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินบริเวณใกล้ถนนจะสูงกว่าที่ดินที่อยู่ไกลจากถนนออกไปด้วย

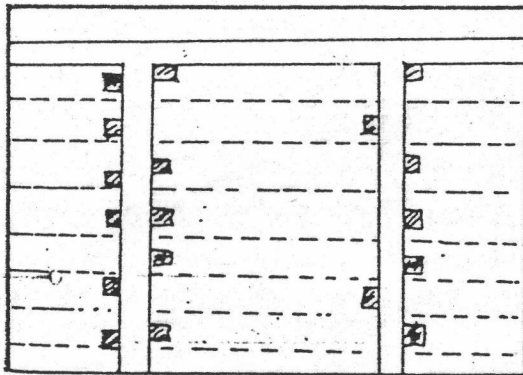
2. การตั้งถิ่นฐานที่มีการวางแผน เป็นการตั้งถิ่นฐานที่ได้มีการวางแผนล่วงหน้า เพื่อให้การใช้ที่ดินเป็นไปอย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากที่สุด นอกจากนี้อาจพบว่า การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยอาจอยู่ในรูปแบบเดียวกัน การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้มักเป็นการตั้งถิ่นฐานของโครงการต่าง ๆ ทั้งของรัฐบาลหรือเอกชนที่ดำเนินการโดยมีจุดประสงค์ต่าง ๆ กัน เช่น โครงการนิคมสร้างตนเองเป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร โครงการของเขื่อนต่าง ๆ โครงการนิคมอุตสาหกรรม เป็นต้น ในการตั้งถิ่นฐานที่มีการวางแผนนี้อาจมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของโครงการนั้น ๆ

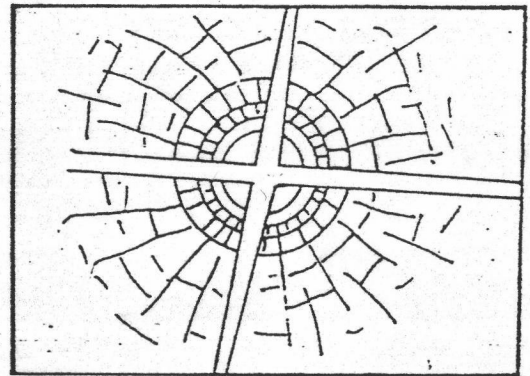
การตั้งถิ่นฐานกลางพื้นที่เกษตร

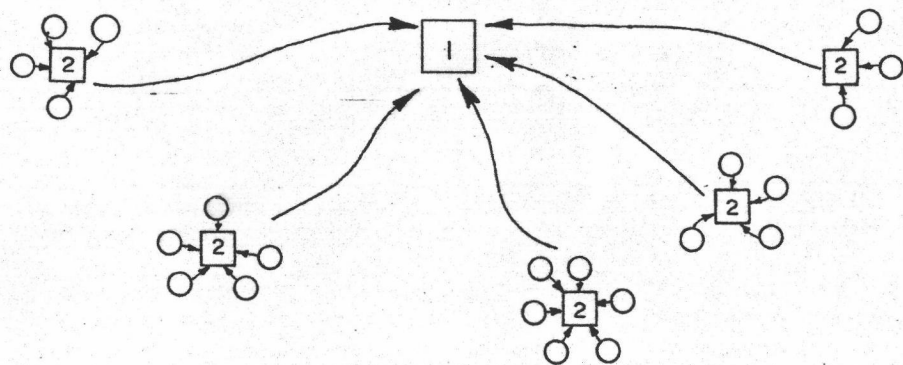
การตั้งถิ่นฐานบริเวณสี่แยกเส้นทางคมนาคม

การตั้งถิ่นฐานบริเวณเส้นทางคมนาคม

การตั้งถิ่นฐานแบบรูปวงกลม

- 1 ศูนย์กลางใหญ่
- 2 ศูนย์กลางหมู่บ้าน
- บ้านเรือนเกษตรกร

แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนใหญ่

- 1) การตั้งถิ่นฐานกลางพื้นที่การเกษตร เป็นหมู่บ้านที่จัดขึ้นเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพทางการเกษตร โดยเกษตรกรจะสร้างบ้านเรือน คอกสัตว์ ยุ้ง ฉาง อยู่กลางพื้นที่ที่อยู่ลึกจากถนน และความห่างของบ้านเรือนแต่ละหลังจะขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่การเกษตรของครอบครัวนั้น ๆ หมู่บ้านเหล่านี้จะมีศูนย์รวมของหมู่บ้านที่เป็นสถานที่ให้บริการ โดยจะอยู่รวมกลุ่มกันบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ได้แก่ ตลาด โรงเรียน วัด สถานีอนามัย เป็นต้น ตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานแบบนี้ เช่น พื้นที่การเกษตรในชนบทของสหรัฐอเมริกา หมู่บ้านสหกรณ์การเกษตรหุบกระพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี
- 2) การตั้งถิ่นฐานบริเวณสี่แยกเส้นทางคมนาคม เป็นบริเวณที่บ้านเรือนของเกษตรกรตั้งอยู่มุมพื้นที่การเกษตรบริเวณที่เป็นสี่แยกเส้นทางคมนาคมตัดกันเป็นมุมฉาก การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้ ทำให้เกษตรกรบริเวณที่อยู่สี่แยกถนนตัดกันมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด และการบริการสาธารณูปโภคที่รัฐจัดให้จะเป็นไปได้สะดวกขึ้น เช่น การตั้งถิ่นฐานในเขตรัฐอริโซนา รัฐไอดาโฮ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของสหรัฐอเมริกา
- 3) การตั้งถิ่นฐานบริเวณเส้นทางคมนาคม การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะเห็นว่าบ้านเรือนจะอยู่สองฝั่งของถนน ส่วนพื้นที่การเกษตรจะอยู่ด้านหลังเป็นแนวยาวลึกเข้าไปภายในโดยทั่วไป การวางแผนใช้ที่ดินนั้นจะแบ่งเป็นแปลง บริเวณด้านยาวมีเนื้อที่ยาวเป็นสี่เท่าของเนื้อที่ด้านกว้าง แต่ขนาดของพื้นที่การเกษตรไม่กำหนดแน่นอน ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการวางแผนว่าจะใช้ที่ดินทำประโยชน์ในด้านใด
- 4) การตั้งถิ่นฐานเป็นรูปวงกลม (ROUND SETTLEMENT) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่จัดให้มีศูนย์กลางของหมู่บ้านเป็นรูปวงกลมอยู่ตรงกลางพื้นที่ โดยในวงกลมนี้จะประกอบด้วยศูนย์บริการต่าง ๆ เช่น โบสถ์ โรงเรียน โรงพยาบาล ตลาด ร้านสหกรณ์ ถัดจากวงกลมออกมาจะเป็นรอบวงกลม ส่วนบ้านเรือนจะสร้างบริเวณริมรอบวงกลม และด้านหลังที่อยู่อาศัยจะเป็นพื้นที่การเกษตร ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะอยู่ในลักษณะรวมกลุ่มรอบศูนย์บริการต่าง ๆ แต่ได้มีการวางแผนการใช้ที่ดินที่มีระเบียบ เช่น หมู่บ้านของเผ่าซูลู (ZULU) ในแอฟริกาใต้ โดยลักษณะที่อยู่อาศัยสร้างเป็นกระโจมรูปทรงกลมตั้งเรียงรายล้อมรอบศูนย์กลางของหมู่บ้าน คือ คอกสัตว์ขนาดใหญ่ ที่เรียกว่า คราอาล (KRAAL) นอกจากนี้ยังปรากฏหมู่บ้านรูปวงกลมในประเทศอิสราเอลเป็นหมู่บ้านสหกรณ์การเกษตรคือ หมู่บ้านนาฮาลาล (NAHALAL) เป็นต้น
- 5) การตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนใหญ่ (REGIONAL SETTLEMENT) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่กำหนดให้ชุมชนใหญ่แห่งหนึ่งให้บริการแก่หมู่บ้านการเกษตรที่อยู่โดยรอบอีกประมาณ 4-8 หมู่บ้าน โดยในหมู่บ้านการเกษตรเหล่านี้จะมีการวางแผนการใช้ที่ดิน ศูนย์บริการของหมู่บ้าน เช่น

วัด โรงเรียน ตลาด เป็นของตนเอง แต่เป็นการบริการขนาดเล็ก และหมู่บ้านเหล่านี้จะรวมกันไปขึ้นกับชุมชนใหญ่ที่มีการวางแผนอย่างดีแล้วอีกทีหนึ่ง โดยเฉพาะการบริการที่สลับซับซ้อนและสินค้าเฉพาะอย่างขึ้น เช่น วิทยาลัย โรงพยาบาล อุตสาหกรรม ศูนย์การค้า เป็นต้น ดังนั้นเมื่อรวมการตั้งถิ่นฐานทั้งหมดเข้าด้วยกันจึงกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่

2.5 การใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตร (AGRICULTURAL LANDUSE)

การใช้ที่ดินเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับโดยตรงบนที่ดินนั้น ๆ โดยมนุษย์เป็นผู้กำหนดลักษณะของการใช้ที่ดินว่าเป็นไปในรูปใด เช่น การทำการเกษตร การก่อสร้างอาคารบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ตลอดจนสร้างสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น การใช้ที่ดินที่ถูกต้องและเหมาะสมนอกจากจะช่วยให้ประชากรที่อยู่บนที่ดินนั้นมีสภาพทางเศรษฐกิจมั่นคงดีแล้ว ยังทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ดีอีกด้วย การตัดสินใจในการใช้ที่ดินมักจะเป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการของสังคมของมนุษย์ในสมัยก่อน การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมีสาเหตุมาจากการวิวัฒนาการที่ละน้อย และเป็นผลทำให้เกิดการตัดสินใจแตกต่างกันในการใช้ที่ดินของแต่ละคน ปัจจุบันโลกมีประชากรมากขึ้น มีความซับซ้อนมากขึ้น การใช้ที่ดินมักเกิดมาจากการวางแผนการใช้ที่ดิน (PROCESS OF LANDUSE PLANNING)

โดยทั่วไปการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรในประเทศไทย มีการใช้ที่ดินหลายอย่างในพื้นที่เดียวกัน โดยคำนึงถึงสมรรถนะของที่ดินเป็นสิ่งสำคัญ สำหรับที่ดินที่ใช้ปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะเจาะจงจะมีลักษณะของการใช้ที่ดินแคบลงจากการปลูกพืชทั่ว ๆ ไป อย่างไรก็ตามลักษณะของดินบางอย่างอาจปรับปรุงให้เหมาะสมกับพืชชนิดนั้น ๆ ได้โดยการจัดการค่าการชลประทาน นอกจากนี้การใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรอาจใช้ในรูปแบบของการทำการเกษตรร่วมกัน เช่น การปลูกพืชไร่พืชสวน และการเลี้ยงวัวนม หรือเลี้ยงสัตว์ชนิดอื่น ๆ บนพื้นที่เดียวกันได้ และบางกรณีอาจจะใช้ที่ดินโดยจัดลำดับการใช้ที่ดิน หรือการใช้ที่ดินร่วมกันหลาย ๆ อย่างในการปลูกพืช เช่น การปลูกหญ้า หรือไม้ผลต่าง ๆ ระหว่างแถวของมะพร้าว เป็นต้น การใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรในแต่ละอย่างหรือหลายอย่างรวมกัน โดยสรุปจะต้องพิจารณาลักษณะต่าง ๆ ของดินและสมรรถนะของดินเป็นสิ่งสำคัญนั่นเอง

2.6 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

สากุล สถิตียนันท์ (สากุล สถิตียนันท์ 2532:67) ได้สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร ไว้ดังนี้คือ

1. ปัจจัยทางกายภาพ ที่สำคัญได้แก่ ดิน ดินแต่ละชนิดมีความเหมาะสมในการใช้ที่ดินไม่คงที่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการจัดการที่ดินและข้อจำกัด เนื่องจากลักษณะของดิน ความอุดมสมบูรณ์ของดินและสภาพพื้นที่ พื้นที่ต่างกันเหมาะสำหรับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชแตกต่างกัน สภาพภูมิอากาศโดยเฉพาะฝนและการกระจายฝน เพราะปริมาณน้ำฝนและระยะเวลาในการตกของฝนเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม การเพิ่มจำนวนประชากรทำให้ความต้องการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเพิ่มขึ้น นอกจากนี้การเพิ่มประชากรยังทำให้พื้นที่การเกษตรถูกนำไปใช้ในการขยายตัวเมือง อุตสาหกรรม และอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย

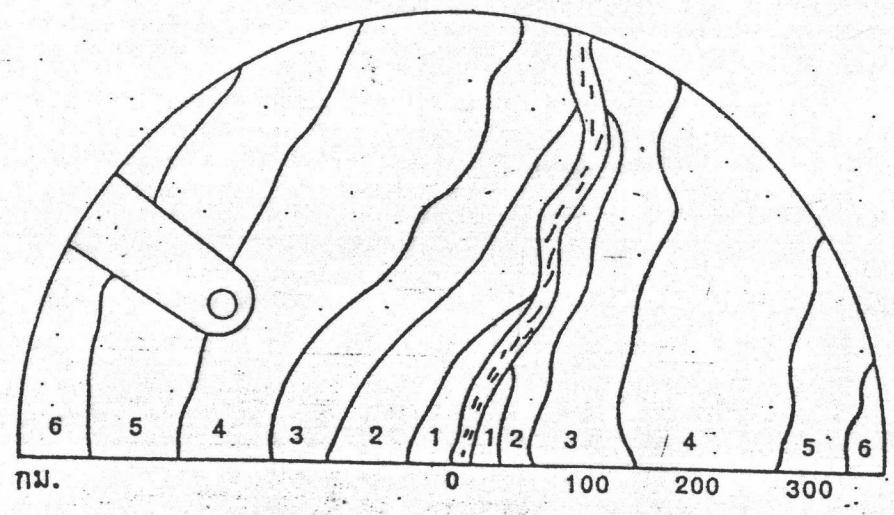
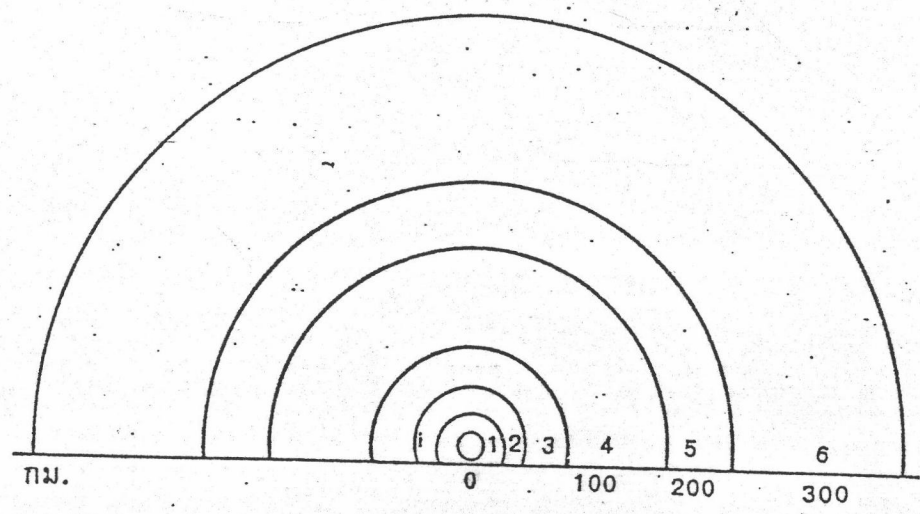
3. ปัจจัยการทำฟาร์ม การทำฟาร์มเป็นลักษณะการเกษตรกรรมน้ำฝน (RAINED AGRICULTURE) และมีลักษณะการขยายเนื้อที่เพื่อการเพาะปลูกมากกว่าการเกษตรแบบเข้มข้น (INTENSIVE FARMING) อีกด้วย จากเหตุผลทั้งสองประการนี้ทำให้การใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกไม่แน่นอนและผลผลิตที่ได้ไม่แน่นอนด้วย

4. ปัจจัยด้านการตลาดและราคาสินค้าเกษตร ในอดีตที่ผ่านมาการใช้ที่ดินถูกปล่อยให้ เป็นไปอย่างไม่มีแบบแผน ที่ดินถูกใช้ไปตามความต้องการของประชากร ซึ่งมีแรงจูงใจในการใช้ที่ดินปลูกพืชโดยมีราคาของผลผลิตและตลาดเป็นเครื่องกำหนด การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรจึงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

2.7 ทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

ฟอน ทุเนน (VON THUNEN อ้างถึงใน บุญเลิศ สดสุขชาติ 2525:132-133) ได้เสนอทฤษฎีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร โดยถือว่าเมืองเป็นจุดศูนย์กลางและเขตโดดเดี่ยว (ISOLATED STATE) สภาพแวดล้อมต่าง ๆ โดยรอบเมืองเหมือนกันหมด ทำอย่างไรจึงจะทำให้การลงทุนประกอบกิจการเกษตรแบบต่าง ๆ ในบริเวณรอบ ๆ เมืองได้ผลดีมีกำไรมากที่สุด เขาได้กำหนดแบบรูปอย่างง่าย ๆ ขึ้นมา โดยมีเมืองเป็นจุดศูนย์กลางจะจัดให้เขตใดทำเกษตรแบบใดเพื่อการค้าใด (MODEL) นั้นขึ้นอยู่กับข้อตกลงดังต่อไปนี้คือ มีตลาดแห่งเดียวอยู่ที่เมืองอันเป็นศูนย์กลางนี้เท่านั้น เกษตรกรผลิตพืชผลเพื่อมาจำหน่ายในเมือง สภาพภูมิศาสตร์แวดล้อมเหมือนกันตลอดทุกเขต การคมนาคมขนส่งใช้ทางเดียวกันตลอด เกษตรกรผลิตเพื่อการค้าและประชากรในเมืองต้องการบริโภคผลผลิตจากฟาร์ม การเลือกของกิจกรรมที่ผลิตขึ้นอยู่กับตัวแปร 3 ชนิด คือ ราคาสินค้าที่ตลาด จำนวนการลงทุนในแต่ละฤดูกาลและค่าขนส่ง ผลกำไรจากการทำฟาร์มอาจคำนวณได้จากสูตรดังต่อไปนี้

รูปที่ 2.3 การใช้ที่ดินตามทฤษฎีฟอน ธูเนน

- เมือง
- 1 เขตสวนผัก
- 2 เขตป่าปลูก
- 3 เขตพืชแบบเข้มข้น
- 4 เขตพืชแบบผสม
- 5 เขตธัญพืช
- 6 เขตเลี้ยงสัตว์
- เขตเมืองใหม่

$$P = V - (E + T)$$

กำไร = ราคาของของผลผลิต - (รายจ่ายในการผลิต + ค่าขนส่ง)

ทูเนน ให้เหตุผลว่าการใช้ที่ดินทางการเกษตรจะเกิดเป็นรูปวงแหวนซ้อนกัน 6 วง รอบ ๆ เมือง ภายในวงแหวนแต่ละวงซึ่งมีรัศมีต่างกันจะมีการใช้ที่ดินต่างกันรอบเมือง โดยเด็ดขาดนี้ โชนติดกับเมืองมีการปลูกพืชสวน เลี้ยงวัวนม เปิดไร่ ถัดออกไปเป็นโชนป่า แล้วจึงเป็นโชนที่ใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจที่ใช้ที่ดินแบบเข้มข้น แบบธรรมดาและแบบผสม ถัดจากโชนนี้ออกไปจะเป็นโชนเลี้ยงปศุสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งนับเป็นโชนนอกสุดที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เพราะถัดจากโชนนี้ออกไปก็จะเป็นพื้นที่โล่งว่างเปล่าซึ่งไม่มีค่าทางเศรษฐกิจ

ทูเนน สรุปกฎออกมาว่า การใช้ที่ดินคือค่าของที่ดินจะลดน้อยลงเมื่อระยะทางเพิ่มขึ้นจากจุดศูนย์กลาง กำไรอันพึงได้รับจากที่ดินแปลงหนึ่งต้องสูงกว่าต้นทุนอันเป็นปัจจัยควบคุมการใช้ที่ดิน ชาวนาจะไม่ปลูกพืชที่มีต้นทุนสูงกว่ากำไร ที่ดินแปลงไหนจะปลูกอะไรนั้นต้องขึ้นอยู่กับว่าทำกำไรให้สูงสุดหรือเปล่าหลังจากนั้น ทูเนน ค่อย ๆ เปลี่ยนสภาพที่สมมุติไว้ในแบบจำลองตอนแรกให้ใกล้เคียงกับความจริงมากขึ้น โดยการเพิ่มเส้นทางคมนาคมเข้าไปในแบบจำลอง คือ กำหนดให้ลำน้ำไหลผ่านเมืองนั้นเนื่องจากการขนส่งทางน้ำถูกกว่าการใช้ทางเกวียน ดังนั้น เขตการใช้ที่ดินก็จะเปลี่ยนรูปไปเป็นลักษณะวงรีโค้งไปตามลำน้ำ ต่อมาก็ได้เสนอให้มีศูนย์ตลาดหลายแห่งและมีการปลูกพืชผสมหลายอย่าง ตลอดจนถึงต้นทุนในการผลิตเขตต่างกันออกไป ทูเนน ยอมรับว่าคุณภาพของดินก็แตกต่างกันออกไป แต่ก็มีได้กล่าวถึงปัญหาบางอย่างแจ่มแจ้ง (HAGGETT 1972 อ้างถึงใน นิตรชัย พงศ์ประยูร 2530:153)

2.8 เกษตรผสมผสาน ทางออกในไร่นาของเกษตรกร

แนวความคิดในการพัฒนาเกษตรกร และการเกษตรแบบผสมผสาน ของ ดร. ณรงค์ หุตานวัตร และคณะ (อ้างถึงใน สมพันธ์ เตชะอธิก 2531:78-84) ได้เสนอมาตรการสำหรับปรับปรุงเสถียรภาพของอาชีพเกษตรกรรวมไว้ 3 ประการ คือ

1. ส่งเสริมการผลิตแบบครบวงจรโดยรัฐและธุรกิจเอกชน คือ ให้เกษตรกรผลิตสินค้าตามตลาดและประกันราคาขั้นต่ำ โดยเอกชนซื้อล่วงหน้ากับรัฐและซื้อล่วงหน้ากับเกษตรกร
2. ส่งเสริมการผลิตแบบครบวงจรโดยธุรกิจเอกชน คือ ให้สัมปทานเอกชนผูกขาดการส่งเสริมการผลิตและรับซื้อผลผลิตเป็นรายสินค้าและรายท้องถิ่น
3. ส่งเสริมการเกษตรกรรมแบบผสมผสาน คือ ให้เกษตรกรผลิตสินค้าหลายอย่าง ที่สนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากร ลดอัตราเสี่ยงภาวะราคาและภัยธรรมชาติ โดยผลิตพืงตนเองมากกว่าขาย

เกษตรผสมผสาน (INTEGRATED FARMING) หมายถึงเกษตรกรรมที่ประกอบด้วยการผลิตทางการเกษตรตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไปในไร่นาเดียวกัน และกิจกรรมเกษตรเหล่านี้ต้องสนับสนุนเกื้อกูลกัน ต่างกับ "ไร่นาสวนผสม" ซึ่งกิจกรรมเกษตรแต่ละอย่างไม่จำเป็นต้องเกื้อกูลกันเสมอไป ลักษณะเกษตรผสมผสาน ได้แก่ ทำนาทำสวนเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้วค่อยขายส่วนที่เหลือ ขุดบ่อตักปลาธรรมชาติในนา (เลี้ยงปลาในนาข้าว) เลี้ยงกระบือเพื่อช่วยไถนา เลี้ยงไก่เลี้ยงหมูไว้ใช้ในงานเลี้ยงพิเศษหรือกินในครอบครัว ปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล ไม้ยืนต้น เพื่ออุปโภคและบริโภคในครัวเรือน ปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ปอ ฯลฯ ไว้ขายอีกด้วย ที่สำคัญคือต้องใช้ทรัพยากรทั้งหมดที่เกษตรกรรมมีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพโดยเฉพาะแรงงานในครัวเรือน

เกษตรผสมผสานเหมาะกับการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติของเกษตรกร เป็นเกษตรกรรมที่ถาวรไม่ทำลายชีวิต และธรรมชาติสอดคล้องกับหลักธรรมในพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของเกษตรกรไทย ที่เน้นการประหยัด พึ่งตนเอง ไม่หลงยึดกับวัตถุสิ่งของ ใช้ทรัพยากรทุกอย่างให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ไม่เน้นการผลิตเพื่อขายแต่จะทำเพื่อพออยู่พอกิน ไม่เป็นหนี้สิน

ข้อดีของเกษตรกรรมแบบผสมผสาน คือ มีหลักประกัน ได้รับความกระทบกระเทือนจากภาวะราคาผลผลิต บัณฑิตการผลิต และภัยธรรมชาติน้อยลง ช่วยให้เกษตรกรใช้ทรัพยากรมีอยู่อย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ ผลิตอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนได้อย่างเพียงพอมีรายได้และมีงานทำตลอดปี นิเวศวิทยาทางการเกษตรมีความสมดุลดีขึ้น โดยเฉพาะการอนุรักษ์ดินและน้ำ ต้นเหตุที่เป็นตัวเงินในการผลิตสินค้าเกษตรต่ำลง แนวทางพัฒนาพึ่งเอกชนน้อยลง เป็นแนวทางที่ทำให้نگสง เสริมและนักวิจัยต้องพิจารณาการเกษตรของฟาร์มอย่างเป็นระบบ

ส่วนข้อเสียของเกษตรกรรมแบบผสมผสาน คือ กิจกรรมหลายอย่างในฟาร์มเดียวกันมีความแตกต่างของสภาพสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี อาจได้รับการต่อต้านจากบางหน่วยราชการ เซึ่งวิธีการปฏิบัติยังไม่ได้รับการพัฒนา ต้องการบริการสินเชื่อ และการสนับสนุนด้านอื่น ๆ จากรัฐเพิ่มขึ้น มีปัญหาการขายผลผลิต เพราะผลิตคนละเล็กละน้อย เป็นแนวใหม่ในไทยระยะแรกจะขัดข้องบ้าง

2.9 การสร้างหลักพัฒนาแบบไทยในชนบท (ประเวศ วะสี 2532:1-119)

เน้นว่าการพัฒนาแบบไทยควรมาจากความมั่นคงของรากฐานของสังคม คือ หมู่บ้าน ชุมชนและวัฒนธรรมของชุมชนมีความคงทนอยู่นาน โดยให้ความสำคัญกับแบบแผนการผลิตเดิม

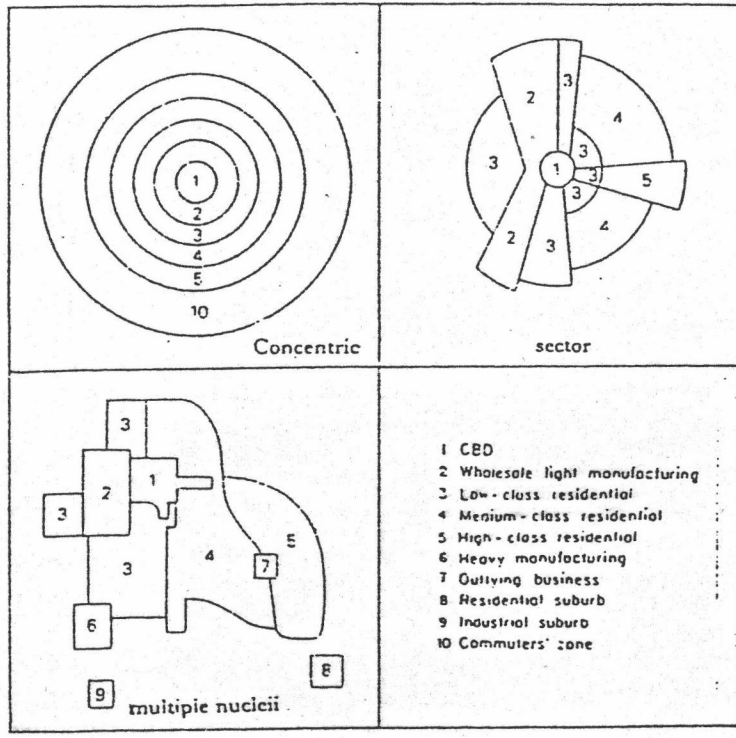
ที่เรียกว่าการเกษตรแบบผสมผสาน หรือไร่นาป่าผสมหรือพหุเกษตรกรรม ซึ่งก็คือเกษตรกรรม ขยายย่อยแบบเดิม หรือวนเกษตรซึ่งมีลักษณะการปลูกพืชมากมายจนในที่สุดกลายเป็นป่า และพืช ที่ปลูกก็เน้นพืชที่เป็นอาหารสมุนไพรรักษาโรค และต้นไม้ที่นำไปใช้สอยเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย โดย คำนึงถึงการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมด้วย เกษตรแบบผสมผสานนี้สามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้ กับชาวบ้านให้อย่างน้อยมีกินมีใช้เองก่อนเหลือส่งขาย คือ สามารถพึ่งตนเองได้เป็นสำคัญพึ่งพา ภายนอกน้อยลง เพราะหากทำการเกษตรกรรมเพื่อขายเป็นหลักจะต้องพึ่งพาความต้องการ บริโภคและตลาดภายนอก ชาวไร่ชาวนา เกษตรกรเป็นฝ่ายเสียเปรียบตลอดเวลา เพราะจะ ทำให้เกิดการโยงโยนพึ่งพาภายนอกต่อเนื่องมากขึ้น ดังนั้นการพัฒนาจะต้องส่งเสริมความสัมพันธ์ ระหว่างชาวบ้าน และระหว่างหมู่บ้านเชื่อมโยงวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมภายนอกให้สอดคล้อง ประสานกัน โดยยึดหลักการพึ่งตนเองทั้ง โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเฉพาะตนในระดับที่ เหมาะสม

2.10 ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับเมือง และการขยายตัวของเมือง

เมืองย่อมมีวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและปัจจัยด้านต่าง ๆ ทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ประชากร และวิทยาการ ตามช่วงระยะเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป การปรับตัวของจำนวนประชากรภายในสภาพแวดล้อมดังกล่าว เป็นเหตุให้เมืองมี รูปร่างและโครงสร้างแตกต่างกันออกไป

การศึกษาถึงสภาพรูปแบบ โครงสร้าง และการขยายตัวของเมืองได้มีการพัฒนามา เป็นเวลานาน โดยในระยะแรกส่วนมากจะอธิบายรูปแบบการใช้ที่ดินทุกประเภทรวมตัวกัน โดยมีทฤษฎีจำแนกรูปแบบของเมือง (URBAN PATTERN) ออกเป็น 3 ทฤษฎี ที่เป็นที่ยึดถือกันอยู่ คือ (สมเกียรติ สุนทรไชย 2523:10-13)

1. ทฤษฎีวงแหวนร่วม (CONCENTRIC THEORY) ในปี ค.ศ. 1925 EMEST W. BURGESS นักสังคมวิทยาได้กล่าวเป็นหลักการทั่วไปว่า เมืองขยายตัวออกไปจากศูนย์กลางเมือง ในลักษณะเป็นวงกลม หรือส่วนของวงกลม โดยมีเขต/ย่านการใช้ที่ดินอีก 4 เขต/ย่าน ที่ล้อม รอบเขตธุรกิจศูนย์กลาง (CENTRAL BUSINESS DISTRICT) ซึ่งเป็นแกนกลางของเมืองเป็น ชั้น ๆ ถัดออกมาคือเขตปรับเปลี่ยน (ZONE IN TRANSITION) ซึ่งเป็นส่วนผสมของย่านธุรกิจ กลางกับโกดังเก็บของคลังสินค้า บางแห่งเป็นที่อยู่อาศัยคุณภาพต่ำ ซึ่งมักเรียกว่า เขตเสื่อม โทรม ถัดออกมาเป็นเขตที่ 3 เป็นย่านอยู่อาศัยของชนชั้นกลางผสมกับกรรมกรโรงงาน เขตนี้จะมีสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่าเขตที่ 2 ถัดมาเป็นเขตที่ 4 เป็นย่านอยู่อาศัยชั้นดี (ZONE OF BETTER RESIDENCES) และเขตรอบนอกสุดจะเป็นเขตสัญจรเข้าเย็น (COMMUTOR'S ZONE) ซึ่งโดยทั่ว

รูปที่ 2.4 ทฤษฎีรูปแบบของการขยายตัวของเมือง

ไปอยู่นอกเขตเมืองออกไปตามเส้นทางสำคัญโดยรวมกันเป็นกลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นที่พักอาศัยของผู้มีฐานะดี โดยมีการเดินทางไปทำงานในเขตกลางเมือง เข้า/ออก เข้าเย็นเป็นประจำ

อย่างไรก็ตาม BUGRESS เห็นว่าโซนต่าง ๆ ที่เสนอนี้มีได้คงอยู่เช่นนี้ตลอดไป แต่จะแปรเปลี่ยนไปตามความเจริญของเมือง โดยเฉพาะเวลาเมืองขยายตัวออก โซนชั้นในจะรุกร้า โซนชั้นนอกและชั้นถัดไป จึงเกิดอาการกระเพื่อมคล้ายกับระลอกน้ำ

ปัจจัยที่ทำให้ทฤษฎีนี้มีความเบี่ยงเบนไปจากสภาพการณ์ความเป็นจริงของเมืองในสมัยใหม่ หรือเมืองที่มีวิวัฒนาการมาจากเมืองเก่า นั้นที่สำคัญเห็นจะได้แก่เทคนิควิทยาการที่เปลี่ยนไปและส่งผลแก่ระบบการคมนาคม-ขนส่ง ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้โครงสร้างและรูปแบบของเมืองเปลี่ยนไป

2. ทฤษฎีรูปเสี้ยวและลิ้ม (SECTOR THEORY) ในปี ค.ศ. 1939 HOMER HOVT ได้เสนอทฤษฎีเพื่ออธิบายรูปแบบการใช้ที่ดินของเมืองในความคิดของเขา มีบางส่วนคล้ายคลึงกับทฤษฎีของ BURGESS ในประเด็นที่ว่า เมืองเติบโตโดยขยายออกไปรอบนอกจากศูนย์กลางของเมืองซึ่งมีอยู่แห่งเดียว แต่ลักษณะการขยายไม่จำเป็นจะต้องเป็นรูปวงกลมซ้อนกันเสมอไป เขาเห็นว่าเส้นทางขนส่งและลักษณะด้านกายภาพของเมืองมีอิทธิพลต่อการกำหนดประเภทการใช้ที่ดินและการขยายตัวของกิจกรรม ดังนั้นโครงสร้างรูปแบบการขยายตัวของเมืองจึงมีลักษณะคล้ายใบพัดหรือรูปลิ้ม

นอกจากนี้เขาเห็นว่า ค่าเช่า เป็นตัวแทนคุณลักษณะอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยทั้งหมด และเขตเช่นนี้มีได้คงที่ตายตัวแน่นอน อาจมีการเปลี่ยนแปลงหรือย้ายที่ออกไปสู่เขตรอบนอก ดังนั้นที่อยู่อาศัยของผู้มีฐานะดีจึงมีการขยายตัวออกไปสู่เขตรอบนอกบริเวณชานเมือง และโดยทั่วไปจะขยายตัวออกไปตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวกที่สุด นอกจากนี้การเคลื่อนที่ของยานที่มีราคาแพงจะมีอิทธิพลดึงดูดเมืองให้เจริญไปในทิศทางนั้นด้วย

3. ทฤษฎีหลายศูนย์กลาง (MULTI NUCLEI THEORY) ทฤษฎีนี้ได้รับการเสนอโดย CHAUNCY D. HARRIS AND EDWARD L. ULLMAN ในปี ค.ศ. 1945 โดยได้รวมเอาแนวความคิดของสองทฤษฎีแรกเข้าด้วยกัน แล้วผสมผสานออกมาเป็นแนวคิดใหม่แบบมีศูนย์กลางหลายแห่งขึ้นมา เขาเสนอว่าศูนย์กลางของเมืองใหญ่ ๆ นั้นมีได้เพียงแห่งเดียว และการขยายตัวมิได้เกิดขึ้นโดยรอบย่านศูนย์กลางเมืองหรือย่านธุรกิจเพียงแห่งเดียวเท่านั้น หากแต่ขยายตัวโดยรอบบริเวณศูนย์กลางหลาย ๆ แห่ง ซึ่งอยู่ในเมืองนั้น เมืองยิ่งมีขนาดใหญ่ก็ยิ่งมีศูนย์กลางจำนวนมากขึ้นเพียงนั้น นอกจากนี้เขายังมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าศูนย์กลางย่อยดังกล่าวส่วนมากมักเกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกับบริเวณที่พักอาศัยของคนชั้นกลางและสูง

การที่เมืองเกิดมีหลายศูนย์กลางในบริเวณต่าง ๆ กันนั้น เนื่องจากอิทธิพลร่วมของปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

1. กิจกรรมบางประเภทต้องการความสะดวกโดยเฉพาะ เช่น ย่านการค้าต้องการทำเลที่ตั้งเข้าถึงสะดวกที่สุด ย่านอุตสาหกรรมต้องการทำเลที่เหมาะสมในเรื่องขนาดที่ดิน และอยู่ใกล้น้ำและเส้นทางคมนาคม เป็นต้น
2. กิจกรรมบางประเภทมักตั้งอยู่ใกล้กัน เนื่องจากได้รับประโยชน์จากการรวมกลุ่มกัน เช่น ร้านค้าย่อยอยู่รวมกัน เพราะได้เปรียบจากลูกค้าร่วมกัน ย่านการเงินและการธนาคารได้รับความสะดวกในการติดต่อระหว่างกัน เป็นต้น
3. กิจกรรมบางประเภทที่มีความแตกต่างกัน ไม่เหมาะสมที่จะนำมาอยู่รวมกัน เนื่องจากจะทำให้เกิดผลเสีย เช่น ย่านที่พักอาศัยของผู้มีรายได้อาจสูงกับโรงงานต่าง ๆ
4. กิจกรรมบางประเภทไม่สามารถตั้งในทำเลที่ดินที่ต้องการได้ เนื่องจากค่าเช่าที่สูง เช่น ย่านที่อยู่อาศัยแบบหนาแน่น จำเป็นต้องตั้งในที่ดินราคาถูกและมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ค่อยดีนัก เป็นต้น

2.11 ปัจจัยและการเติบโตของชานเมือง

จากการมองของนักวิชาการในการพิจารณาสาเหตุของการเติบโตของชานเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองขนาดใหญ่ โดยเน้นการพิจารณาจากพื้นฐานสภาพแวดล้อมของเมืองในประเทศด้อยพัฒนา สรุปได้ดังนี้ (มานน พงศ์ทัต 2527:2-3 ถึง 2-9, ฉัตรชัย พงษ์ประยูร 2527:32-33, ไพบูลย์ ช่างเรียน 2516:249-251)

1. การเพิ่มขึ้นของประชากรของเมืองในอัตราที่รวดเร็ว อันเป็นผลจากการพัฒนาในระดับประเทศ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างชนบทและเมือง เป็นปัจจัยที่ทำให้ประชากรเข้าสู่เมืองจนเกินความสามารถที่จะรองรับได้ จึงเกิดการขยายตัวของเมืองออกสู่เขตพื้นที่รอบนอก
2. ความเหมาะสมของเขตพื้นที่รอบนอก ได้แก่ การมีพื้นที่ว่างและการมีเส้นทางคมนาคม ซึ่งแต่เดิมมีเพื่อเชื่อมโยงชุมชนเมืองหลักกับชุมชนเมืองรอบนอก เขตพื้นที่รอบนอกดังกล่าวจึงเหมาะสมแก่การรองรับกิจกรรม ที่อยู่อาศัย การผลิต การให้บริการสำหรับประชากรที่เพิ่มล้นออกมา เกิดตลาดขนาดใหญ่ขึ้น เกิดโอกาสและความเหมาะสมในการผลิต/ลงทุนของภาคเอกชน
3. นโยบายและการบริหารของรัฐในด้านการพัฒนาเมือง ถือได้ว่าเป็นแรงเสริมให้เกิดการขยายตัวออกสู่ชานเมือง เนื่องจากไม่มีการวางแผนพัฒนารองรับเกี่ยวกับขนาดและการ

2. ค่าขนส่งหรือค่าขนย้าย เป็นต้นทุนที่เกิดขึ้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั่วทั้งในด้านการผลิตและการบริโภค ซึ่งต้นทุนนี้โดยทั่วไปจะเพิ่มขึ้นตามระยะทาง (ห่างจากแหล่งวัตถุดิบ/ตลาด) รวมทั้งประเภทของการขนส่ง โดยหลักการทั่วไปและการเลือกที่ตั้งของหน่วยผลิต จะพิจารณาจากค่าขนส่งที่เกิดขึ้นใน 2 ลักษณะคือ ค่าขนส่งจากที่ตั้งของแหล่งผลิตไปยังที่ตั้งของแหล่งผลิต (ค่าขนส่งในการจัดหา) และค่าขนส่งจากที่ตั้งของแหล่งผลิตไปยังตลาด (ค่าขนส่งในการจำหน่าย แจกจ่าย) ซึ่งผลรวมของค่าขนส่งทั้ง 2 ลักษณะ คือต้นทุน ค่าขนส่งรวม ซึ่งหน่วยผลิตแต่ละหน่วยจะพยายามลดให้เหลือน้อยที่สุด โดยการเลือกทำเลที่ตั้งของแหล่งผลิตที่เหมาะสมที่สุด

ขยายตัวของเมือง รวมทั้งการผลักดันอุตสาหกรรมซึ่งเป็นแหล่งงานของประชากรให้ตั้งในเขตนอกเมือง

4. กระบวนการพัฒนาเมืองและการให้บริการของรัฐแก่ประชากรตลอดจน การควบคุมดูแล ดำเนินไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น การขาดแคลนทรัพยากร ปัญหาทางด้านการบริหารและการจัดการ เป็นต้น

2.12 รูปแบบ (ประเภท) การใช้ที่ดินในเขตเมือง

ด้านการวางแผนการใช้ที่ดินอาจแบ่งการใช้ที่ดินออกได้เป็น 3 กลุ่ม (CHAPIN 1965:3) ได้แก่

1. การใช้ที่ดินเพื่ออยู่อาศัย (RESIDENTIAL AREA) ซึ่งเป็นพื้นที่ครอบคลุมเนื้อที่มากที่สุดของเมือง
2. การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรม (COMMERCIAL AREA)
3. การใช้ที่ดินเพื่อสถาบัน สาธารณูปโภค สาธารณูปการ หรืออื่น ๆ เช่น ถนน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ที่ว่าง พื้นที่เกษตรกรรม เป็นต้น

กองผังเมืองรวม สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ได้แบ่งประเภทของการใช้ที่ดินในเมืองดังนี้ คือ (สำนักผังเมือง 2523:16)

1. การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นสูง (COMMERCIAL AND HIGH-DENSITY RESIDENTIAL)
2. ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง (MEDIUM-DENSITY RESIDENTIAL)
3. ที่อยู่อาศัยหนาแน่นต่ำ (LOW-DENSITY RESIDENTIAL)
4. อุตสาหกรรม (INDUSTRIAL)
5. คลังสินค้า (WARE HOUSE)
6. สถาบันการศึกษา (INSTITUTIONAL)
7. สถาบันราชการ (GOVERNMENT AREA)
8. สถาบันศาสนา (RELIGIOUS PLACE)
9. สวนสาธารณะและที่พักผ่อนหย่อนใจ (PARKS AND RECREATIONS)
10. สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ (UTILITIES AND FACILITIES)

11. ที่ว่าง (OPEN SPACE)
12. ถนน (STREET)

การเลือกที่ตั้งในเขตเมือง

ในเชิงเศรษฐศาสตร์ เมืองก็คือการรวมตัวของหน่วยเศรษฐกิจต่าง ๆ (ECONOMIC AGENTS) ในบริเวณพื้นที่หนึ่ง ๆ นั่นเอง การรวมตัวและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้ก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสียตามที่มานั้นได้แก่ ปัญหาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย การจราจร มลภาวะและการว่างงาน เป็นต้น (ประจักษ์ ศกุนตะลักษณ์ 2531:9) ในการเลือกที่ตั้งในเขตเมืองนั้น อาจกล่าวได้ว่าเพื่อจุดมุ่งหวังสำคัญคือ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่หน่วยต่าง ๆ ของทั้ง 3 กลุ่ม ซึ่งได้แก่ กลุ่มบุคคล (PRIVATE) กลุ่มธุรกิจ (BUSINESS) และกลุ่มสาธารณะ (PUBLIC) อย่างไรก็ตาม การให้น้ำหนักแก่วัตถุประสงค์ และหลักเกณฑ์ในการพิจารณาในการเลือกที่ตั้งจะแตกต่างกันออกไปตามทัศนะของแต่ละกลุ่ม การเลือกที่ตั้งทางเศรษฐกิจของกิจกรรมประเภทใดประเภทหนึ่งโดยสัมพันธ์กับโครงสร้างเชิงพื้นที่ของเมืองในส่วนรวม ในหลักการเบื้องต้นแล้วจะต้องพิจารณาปัจจัยหลัก 3 ประการ ของระบบเศรษฐกิจเมือง (ประจักษ์ ศกุนตะลักษณ์ 2531:22-25, 52-54) กล่าวคือ กลไกตลาดและการทำงานของกลไก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือองค์ประกอบและกระบวนการที่ทำการจัดสรรกิจกรรมต่าง ๆ ให้แก่ที่ตั้งที่มีอยู่ในพื้นที่เมือง การประหยัดภายนอกและการประหยัดที่เกิดจากการรวมกลุ่มอยู่ด้วยกัน และค่าขนส่ง

ลักษณะที่สำคัญของตลาดที่ดินในเมืองคือราคา (ค่าเช่า) ของที่ดินเป็นฟังก์ชัน ส่วนกลับของระยะทางที่ดินดังกล่าวอยู่ห่างศูนย์กลางเมือง อย่างไรก็ตาม กลไกของตลาดที่ดิน (สินค้า/บริการ) ในเขตเมืองมีความไม่สมบูรณ์หลายประการปรากฏอยู่ เช่น ความพอใจไม่ยากย้ายที่ตั้งของประชากรและหน่วยธุรกิจ ค่าใช้จ่าย-ลงทุนในการย้าย ตลอดจนการที่ดินถูกบิดเบือนจากการบังคับซื้อ ความไม่สมบูรณ์ดังกล่าวนี้เรียกได้อีกนัยหนึ่งว่าเป็นผลกระทบภายนอกที่มีอิทธิพลต่อกลไกของตลาดที่ดิน

สำหรับฟังก์ชันค่าเช่า/ระยะทาง มีอิทธิพลจากปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ การประหยัดจากการรวมกลุ่มอยู่ด้วยกัน และค่าขนส่งคือ

1. การประหยัดจากการรวมกลุ่มอยู่ด้วยกันประกอบด้วย การประหยัดจากขนาดการผลิต (ณ ระดับหน่วยผลิตหรือระดับอุตสาหกรรม) และการประหยัดภายนอก (เช่น การเข้าถึงตลาดแรงงานร่วม ความสะดวกในการติดต่อ-เข้าถึงบุคคล และบริการด้านธุรกิจ ความสามารถในการเข้าถึงประชากรเลย และศักยภาพของตลาด ปัจจัยสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เป็นต้น)